

Налівайко А.О.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

УРБАНІСТИЧНІ СТУДІЇ ЛЕОНІДА БЕРКУТА

Леонід Беркут (1879–1940) – український історик, викладач Київського університету, педагог професор, дослідник західноєвропейського середньовіччя та західноєвропейської історії, питань методології історії.

Одним із наукових напрямів дослідника була середньовічна урбаністика. Цій темі вчений присвятив декілька своїх робіт: «История Французских городов в средние века», «Судьбы Французских городов в средние века», «Императорские привилегии и городские права XII в. в Германии».

У цих роботах Л. Беркут розглянув питання феномену виникнення середньовічного міста та його стосунки з феодалним дворянством і королівською владою, внутрішній устрій муніципальної організації, комунальний рух, міське право.

Широке використання джерел, а також певних здобутків західної та вітчизняної історіографії дали можливість українському вченому творчо проаналізувати характерні риси й особливості розвитку західноєвропейського міста, з'ясувати причини його бурхливого розвитку, формування привілею та самого права середньовічних міст Франції і Німеччини, виникнення цехів і деяких інших спільнот міста, роль бюргерства як стану, його місце в системі станових інституцій держави, особливості взаємодії із структурами королівської влади.

Проаналізувавши роботи Л. Беркута, ми доходимо такого висновку: комунальна боротьба тривала майже чотири століття. Активну роль у ній відігравали монархи, папи, світські та церковні князі. Вона була тісно пов'язана з іншими важливими соціальними конфліктами суспільства та політичними подіями. Кожне місто проходить свій тернистий шлях до «свободи» у власному варіанті, і його результати були досить різними залежно від могутності тих сеньйорів, які протистояли місту.

Ключові слова: Л. Беркут, середньовічне місто, комуна, феодалізм, антисеньйоріальний рух, корпоративізм.

Постановка проблеми. Студії феномену середньовічного урбанізму професора Л. Беркута, безумовно, займають чільне місце в історії вітчизняної та європейської медієвістики. Вони відбувалися на складному зламі двох епох Нового та Новітнього часу України, Росії та країн Європи, зображуючи не зовсім однакові підходи в них до вказаного феномену.

У своїх роботах український дослідник багато уваги приділив проблемам великої диференційованості міського населення. Відмовившись від шаблонних радянських схем щодо структури міста, він показав велику динаміку взаємодії різних соціальних верств міста, не обмежившись загальними твердженнями щодо міського бюргерства.

У своєму аналізі Л. Беркут зміг показати, що в середньовічному місті аграрні взаємини, представники аграрних класів, відносини стосовно землі і проблеми особистої залежності в різних її формах відігравали набагато більшу роль, ніж це виглядало в схемах радянської історіографії.

Корпоративні обмеження, станове неповноправство міщан, диктат феодалної адміністрації, митно-фіскальна система держави – усе це ще владно тяжіє на її розвитку. Проте, як це показує у своїх студіях український урбаніст, прогрес у цій галузі, хоч і в розмитих формах, усе ж відбувається.

Досить чітко він простежує це на матеріалі історії комунального руху в Німеччині та Франції. Він (рух) знаменував собою завершення дуже важливого періоду у формуванні середньовічного міста, етапу зрілості середньовічної цивілізації.

Місто-комуна стає носієм особистої свободи його мешканців, деяких форм республіканського правління, що були певним досягненням суспільства, яке жило в умовах середньовічної монархії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо проблеми міської історії в західноєвропейській історіографії XIX–XXI ст. із самого початку посідали одне з провідних місць, то в історичній науці України та Росії картина була донедавна досить іншою.

Російська історіографія традиційно культивувала інтерес до аграрної історії, у центрі її уваги були селянські общини, їхні взаємини з феодалними землевласниками та проблема взаємодії обох станів із державою. Ця тенденція домінувала і в західнознавчій медієвістиці. На цій ниві формувалися наукові школи, виростили такі відомі європейські, російські та українські вчені, як І. Лучицький і М. Ковалевський. Певну увагу українські медієвісти, як і їхні російські колеги, приділяли політико-правовій історії західноєвропейського середньовіччя. І хоч українські медієвісти (М. Грушевський, М. Драгоманов та деякі інші) у своїх студіях із всесвітньої історії, як і їхні зарубіжні колеги, завжди розуміли, що місто було дуже динамічною структурою і вітчизняного, і західного середньовіччя, але міська проблематика все ж залишалася на периферії історичної науки.

Варто зазначити, що в радянській історичній літературі поняття середньовічного міста розглядалося майже суто з позицій суспільного розподілу праці у виробничій сфері. Основний акцент водночас робився на його значенні як центру ремесла й торгівлі, який протистояв натуральному господарству феодалного села.

До кінця 50-х років феномен міста розглядався як структура потойбічна стосовно системи феодалізму, яка суперечила його структурі.

Позиція Л. Беркута, єдиного українського історика, який мав у 20–30-ті рр. монографічні праці з історії середньовічного міста доби Середньовіччя, була іншою. Йому довелося творити в умовах, коли медієвістика в Україні була майже під заборонаю. Проте він мав сміливість сформулювати свої висновки стосовно міста дещо інакше, ніж офіційна істматівська (тодішня) історіографія.

Постановка завдання полягає в спробі показати наукове бачення професора Л. Беркута на історичний процес виникнення та еволюцію середньовічного міста, формування відносин між містянами та правовими нормами феодалної держави, передумови й початок комунального руху в містах Західної Європи, зокрема в Німеччині та Франції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відмінність феодалного міста порівняно з двома попередніми типами європейського міста – античного та перехідної доби V–X ст., виявилася досить швидко в нових соціальних умовах XI–XIII ст. Л. Беркут наголошував на тому, що воно розвивається як органічна структура феодалної системи як загалом, так і в регіонах Німеччини та Франції, на історичному матеріалі яких учений і робив своє дослідження.

На відміну від стереотипів радянської історіографії 30–50-х рр. минулого століття, твердження про феодалний характер західноєвропейського міста вказаної доби є для нього аксіомою. Ця ж думка дуже повільно згодом утверджувалася і в 60–70-х рр. у працях російських істориків: А. Сванідзе та Камінського і деяких інших авторів. Формування міст стало для західноєвропейського середньовіччя новим етапом, який у межах урбаністичної тематики можливо назвати, як це зазначає і Л. Беркут, [3, с. 5–14] та інші відомі вітчизняні та західні медієвісти, як-от: М. Ковалевський [26, URL: www.twirpx.com], І. Лучицький [27, с. 1–47], М. Вебер [11, URL: socioline.rusocioline.ru], М. Блок [10, URL: twirpx.com] – добою затвердження міського способу життя. Останній будувалася на нових соціальних і культурних засадах.

Особливістю цього етапу стала, як зазначав сам український дослідник, певна регіональна типологізація урбанізаційного процесу, пов'язана із загальним розвитком феодалних відносин у Західній Європі [5, с. 1–3].

Процес виникнення міст у загальноєвропейському масштабі аналізується в дослідженнях багатьох учених – вітчизняних, західних і російських. Цей складний процес можливо розглядати в межах кількох універсальних форм, які допомагають простежити різні його стадії.

Досить творчо професор Л. Беркут типологізує (класифікує) його в хронологічних межах V–X ст. за старими межами між римським і германським світами [6, с. 3–18].

Кілька століть опісля, у період усталення міського типу життя в Європі, замість старої антично-варварської вісі, виникла нова: захід – схід, яка в сфері геополітики багато в чому й сьогодні зберігає своє значення.

Усталення міського типу життя в соціальній та економічній сферах, робить провідною лінією суспільної еволюції нову динаміку взаємовідношень міста та села.

Наприклад, знаменитий соціолог М. Вебер щодо цього зауважував, що відмінність середньовічного міста від античного полісу в тому, що воно (місто) відразу почало відділятися від села [11, URL: socioline.rusocioline.ru]. Л. Беркут, автор першокласної наукової монографії з історії римського міста [7, с. 1–81], досить чітко у своїх дослідницьких баченнях простежує типологічну різницю у своєрідному історичному ланцюгу: античне місто, місто ранньої доби середньовіччя, феодалне місто.

Показуючи еволюцію середньовічного міста, Л. Беркут акцентує увагу на його сутності, яка полягає в тому, що місто стає центром суспільних зв'язків, які сприяють організації та забезпеченню форм самореалізації різних соціумів, що утворюють певну систему, на всіх етапах його розвитку [7, с. 1–20].

Він був одним із перших медієвістів, хто звернув увагу на те, що якщо на початковому етапі міста можна було розглянути до певної міри як общинні центри, то подальший їх розвиток відбувався по лінії множення їхніх конкретних функціональних властивостей [5, с. 35–36].

Український дослідник цілком логічно поступово підходить і до проблеми функціональних ознак середньовічного міста, вважаючи його комплексним явищем.

Цікаво, що функціональні характеристики міста, які ми бачимо в працях Л. Беркута, є більш повними, аніж у деяких інших відомих фахівців з історії міст.

Наприклад, О. Дживілегов [17, с. 156–164] та А. Піренн [31] головною, найсуттєвішою ознакою міста вважали ринок як осередок торгівлі, а О. Т'єррі [34] додавав до цього ще й ремесло, то український медієвіст значно ширше відображає ареал ознак міста. На його думку, місто справді є центром ремесла й торгівлі, але одночасно є ще й адміністративно-господарським центром певного регіону, важливим осередком культури, релігійним центром (бо в місті існувала кафедра єпископа), суб'єктом та об'єктом права. Що стосується останнього, то, погоджуючись із певними думками Фюстель де Куланжа [42] та Ф. Гізо [12], він, на відміну від них, характеризує місто не тільки як складний суспільно-правовий феномен, але і як економіко-політичний організм, що охоплює досить широкий комплекс соціальних процесів.

Для Л. Беркута цей феномен впливає на політичне, економічне, духовне життя різних верств населення [5, с. 35–97].

Міста Західної Європи виникали й розвивалися в досить складних соціально-демографічних умовах переходу від родоплемінних до феодальних інститутів. Тоді сама структура й форми суспільства ускладнювалися настільки, що подальша їхня життєдіяльність без певних осередків соціальної координації ставала неможливою. Саме розвиток цих зв'язків приводив до певної кристалізації цих згустків у формі майбутніх міст. Тобто це означає, що попередні форми життєдіяльності, суспільного ладу (до речі, про це говорили як західні, так українські та російські вчені)

не можуть відповідати новим суспільним відносинам [16, URL: <https://www.studmed.ru/gurevicha-izbrannye-trudy>; 13, с. 82–87]. Досить добре таку думку у своїх роботах, присвячених ранньосередньовічним містам Німеччини та Франції, ілюструє й український професор Л. Беркут [Беркут, 1912, с. 31–34].

Що ж до таких ознак, як густина населення і забудови, наявність оборонних споруд, місце розташування, то Л. Беркут, як і деякі сучасні дослідники, зазначає, що вони були похідними від функцій, яких набувало місто [Беркут, 1912].

У своїх роботах він зазначає, що міста починають виступати в ролі життєво необхідної субстанції. У процесі ремісницької, торговельної, виробничої та іншої діяльності поступово міські жителі починають усвідомлювати певну єдність своїх інтересів, яку надалі готові захищати.

Однією з головних відмінностей середньовічного міста від античного був, як це зазначалося вище, соціально-правовий чинник, а саме монополія феодалів на землю. Кожне місто мало свого пана – сеньйора. Л. Беркут дає досить цікаву характеристику цього феномена.

В одному з підрозділів своєї монографії з історії німецького міста «Хто господар міста» Л. Беркут пише: «Каждый город имел своего господина – короля, духовного или светского князя. Первый обладал властью сам по себе; вторые только по пожалованию от короля. На правах владчества покоилось городское устройство вначале; на правах городской общины – впоследствии». [5, с. 35].

Трохи згодом професор робить важливе доповнення щодо походження власності на землю міст. Спочатку він пише, що власником міста вважався король і всі міста вважалися королівськими (*civitates publicas*), але потім у ролі власників міста стали виступати єпископи та імперські абати, які це право получили завдяки королівським привілеям. І третьою групою власників міст Л. Беркут називає інших духовних і світських феодалів [Беркут, 1912, с. 35–36].

Історичні документи, особливо церковні, показують наявність широких сеньйоральних прав феодалів у містах, що саме й підтверджує класифікацію міст, яку пропонує український учений [15, с. 9–52].

Сьогодні сучасні дослідники дають більш узагальнену класифікацію середньовічного міста: міста світських сеньйорів, королівські міста, міста духовних феодалів [34, с. 111–115; 39, с. 3–19; 29; 22, с. 169–171]. У цьому випадку в нашому науковому дослідженні приєднуємося до такої думки.

Формування відносин між містянами та сеньйорами міст складалися згідно з типовими стереотипами феодальної моралі та правових норм феодальної держави.

Кожна структура суспільства чи, скажімо, соціальний прошарок населення мали знати свого пана, перебуваючи в лоні універсальної системи «панування-покори».

Ця схема підтримувалася своєрідним авторитетом держави і церкви. З одного боку цієї схеми виступають багаторівневі стосунки між сеньйорами та їхніми васалами від монарха й до рицаря, від церковних ієрархів до простих ченців [30, с. 361]. З іншого – виступають стосунки між феодалами та представниками низових станів, насамперед із селянами. А основою цих стосунків була феодальна земельна власність [1; 28, с. 116–128; 21, с. 58].

Формою ж реалізації є особистий контракт, який закріплювався нормами права та був представлений (візуалізований) релігійними і громадськими ритуалами. Відбиттям цих стосунків цієї непростой схеми був знаменитий принцип «васал мого васала – не мій васал» [23, с. 123–125].

Місто виникало на землі феодала і так залежно від того, ким був суб'єкт феодального права – королем, єпископом, герцогом, монастирем або кимось іншим, – об'єкт права, тобто самі міста, мусили виконувати його волю. У деяких випадках місто могло мати декілька персональних сеньйорів, наприклад у випадку з Парижем, Страсбургом, Амьєном [35, с. 106–115].

Можливо констатувати, що, крім права феодальної власності, як це досить влучно зазначає Л. Беркут, є ще одна важлива риса, яка впливає на розвиток міст, – це активне поєднання земельної власності із судово-політичною владою феодалів над підданими та феодальними орендарями [5, с. 12–13].

Сеньйор мав право не тільки збирати податки із земельного наділу, але й міг судити і карати за власним вибором, втручатися навіть і в проблеми сім'ї, розв'язувати питання спадкоємності майна.

Жителі міста, будучи в статусі підлеглих, феодальних орендарів чи колективних васалів свого сеньйора, були в досить суттєвій залежності від нього. Вони платили йому ренту грошову та продуктову, різного роду данини, відробляли панщину, були іноді й в особистій залежності, як серви до свого сеньйора. Про це свідчить історія багатьох середньовічних міст Франції та Німеччини [5, с. 98; 32, URL: <https://royallib.com>].

Місто, як пише Л. Беркут [5, с. 1–20] тоді перебувало в зоні дії феодального правопорядку. Вказаний правопорядок виділявся певною чіткістю в поділі населення на станові групи, які формувалися за принципом диференціації цих груп за станом і характером прав та обов'язків. У випадку нижчих станів швидше право обов'язків, і, як зауважують Л. Беркут [3, с. 10] та А. Дживилегов [17, с. 73–89], вони тільки переплітались, формуючи єдине ціле як у документах (юридичних актах), так і в правосвідомості всієї епохи.

Отже, право сеньйора на вірність його міських васалів поєднувалося з його обов'язком захищати тих, хто присягнув йому у вірності. У цьому ж зв'язку право сеньйора міста на працю феодального орендаря, міщанина означало обов'язок для феодала надати захист й відповідні засоби праці [5, с. 36–40].

Головними діячами системи права обов'язків в умовах феодалізму виступали світські й духовні феодала та селяни. Як ми бачимо в міркуваннях Л. Беркута, з їхнього числа й формується основна маса населення ранньофеодального міста. Цей висновок поділяє багато дослідників [41, URL: <http://bwbooks.net>].

Структуру феодальних станів не можна вважати гомогенною, для неї характерна наявність різних груп, зовсім відмінних за своїм статусом. У кінцевому підсумку становище конкретної людини у феодальній ієрархії визначалося його належністю до вказаних основних станів. Самореалізація індивіда груп структури була можлива тільки в межах свого станового статусу, який набувався за правом народження або отримання привілеїв (свобод). «Свободи» були своєрідним допуском до прав своєї станової групи [1, с. 82–99; 40, с. 254–279].

Значне місце в згаданій системі привілеїв, як формі реалізації в соціальній практиці, а також забезпечення свого статусу посідали різні імунітети (лат. *immunitas* – «вільний», «захищений»): податкові, судові, адміністративні. За своєю суттю вони були свого роду певним звільненням окремих осіб або груп людей від певних зобов'язань, звичайно, у межах позицій свого стану [36, с. 3–13].

Л. Беркут приділив досить значну увагу дослідженню соціально-правових аспектів, зокрема категорії імунітету в системі феодального права, на матеріалі історії міст Франції та Німеччини [3, с. 4–6; 5, с. 36–45; 6, с. 4–6].

Досить упевнено він констатує, що категорія імунітету формувалася найчастіше в загальній сфері відносин між державою та особистістю,

хоча вона могла існувати в певних випадках і в площині взаємодії між індивідом і різними інституціями: групами, кланами, яким центральна влада передавала частину своїх функцій і повноважень. Сама система імунітетів, як і інших привілеїв і «свобод», майже охоплювала всю державу [3, с. 1–14]. З погляду феодального права, як про це зауважує Л. Беркут, вона входить до складу власності, яку кожна стратифікована, згідно з канонами вказаного законодавства, соціальна група ретельно охороняла та відстоювала [5, с. 141–162]. Соціальні межі станів були замкненими. Змінити свій статус було майже неможливо. Сама система васалітету, визнана церковними та державними канонами (обов'язки та права, категорії «свобод», привілеїв та імунітетів), приводила, як пише дещо далі Л. Беркут, до максимальної корпоративізації суспільства [5, с. 34–45; 21–97; 141–178].

У межах міста доби Середньовіччя можливо було спостерігати різні за своїм статусом (юридичним і майновим) корпоративні великі та малі групи: ченці монастирів, служилі корпорації військових, ремісницькі цехи, різного роду братства, купецькі гільдії, аристократичні клани, двір монарха тощо [24, URL: <http://adverbium.org>; 20, с. 55–59].

У межах цієї системи й формується міський стан, який у своєму складі має теж різні стратифіковані групи, хоча його соціальна мобільність, як це зазначається на початковому етапі формування, є досить високою [3, с. 98; 13, с. 184–238; 18, с. 197–231].

У процесі формування міст їхні жителі стали добиватися для себе певних привілеїв та імунітетів, що призвело до спалаху антисеньйоральної боротьби, або, за визначенням багатьох академічних видань, комунальної боротьби [37, с. 5–32].

Необхідно зауважити, що французький термін «комуна» (*commune* – громада, латинський за походженням) не набув великого впливу в Німеччині, але це не міняє соціального сенсу вказаних виступів мешканців міст. Це була боротьба за права міста.

Дозволимо собі невелику ремарку стосовно термінології Л. Беркута щодо вказаного феномену. Український професор використовує термін «комунальний рух у Франції» й термінологічний вираз «боротьба за міське самоврядування в Німеччині». Це здається нам досить доречним. Але для об'єднання цих понять у двох країнах ми користуємося терміном антисеньйоральний рух.

Спочатку перш за все ця боротьба, як справедливо вказує Л. Беркут, була спрямована за здобуття окремих, цілком конкретних привілеїв

і прав жителями міста. Наприклад: торговельні привілеї, бажання особистої безпеки та безпеки свого майна. На початковому етапі, як це зазначає український медієвіст, справа майже цим і обмежувалася [3, с. 3–6].

Ставлення великих феодалів (церкви та світських магнатів) до зростання міст було суперечливим. Бажання збільшити свої прибутки зумовлює їхній жвавий інтерес до містобудування. На базі вивчення документів і даних археології меровінгського та каролінгського періодів Л. Беркут робить висновок, що на ранньому етапі розвитку міст переважає міська церковна сеньйорія, враховуючи її великий інтерес (економічний і соціальний) до прогресу містобудування [6, с. 14–17]. У певних соціальних межах у цьому були зацікавлені, як було сказано вище, і великі світські феодалі. Навіть у період великих феодальних чвар привілейовані стани, як це цілком логічно доводить Л. Беркут, аж ніяк через власні інтереси, не були зацікавлені в повному зубожінні та розоренні міст, що змушували їх іти на певні поступки міському населенню. Проте в будь-якому разі вони воліли зберегти свій статус «привілейованого власника». Такі дуки до вказаного погляду Л. Беркута висловлювали й деякі інші медієвісти [18, с. 63–196; 32, URL: <https://royallib.com>].

Досить швидко під час формування міст в XI–XII ст. стало ясно, що для їхнього нормального розвитку їм потрібна політична і фінансова незалежність. Це дало поштовх для їхнього гострого конфлікту із сеньйорами, які заперечували право міст на їх самоврядування. Л. Беркут дуже образно показує суть протиріч у взаємодії сеньйорів і міста: «Оба эти элемента стоят между собой во взаимосвязи, как неоднаково погруженные чаши весов. Что приобретает община, то теряет сеньориальная власть» [5, с. 35].

Антисеньйоральний, інакше кажучи комунальний, рух міст починається в X ст. одночасно з утвердженням міської системи, складовою частиною якої стає міське право. В XI ст. комунальний рух охоплює всю Західну Європу, як це цілком справедливо констатує Л. Беркут та А. Пірен, якого, до речі, цитує український автор [6, с. 6]. Український професор робить і деякі важливі констатації щодо історичного контексту вказаного руху.

Процес розвитку міської спільноти тривав досить довгий час, як і сама структура феодальної державної влади. На відміну від деяких медієвістів (Стам та інші), Л. Беркут уважав, що вони розвиваються одночасно [4, с. 3–13].

Блискуче знання римського та середньовічного права дало змогу українському досліднику дійти до важливих висновків стосовно співвідношення в часі і просторі нових соціальних інституцій, які народжувалися під гаслом міського самоврядування, та структури середньовічної держави. Для нього вони виступають як різні рівні публічної влади, кожен з яких є необхідним елементом у загальній системі функціонування суспільного організму. Л. Беркут не схильний вітати той погляд на проблему виникнення міського самоврядування в Західній Європі, ніби міста аж ніяк не отримували право на своє існування, тому що виникли до неї або ж, навпаки, буцімто своїм місцевим самоврядуванням зобов'язані тільки державі. Для нього процес закріплення інституцій двох важливих політичних і правових форм середньовічного суспільства мало синхронний, взаємообумовлений характер.

Припущення неоднозначного процесу формування держави й виникнення міст виступає для професора Л. Беркута методологічним нонсенсом. Цікаво зазначити, що цю думку тільки вже на базі історичного матеріалу України аргументовано обстоював академік П. Толочко [33, с. 19].

Певні паралелі зв'язку між самореалізацією структур міста та держави можна вбачати у фіксації прав феодалів і становій ідентифікації статусу міст та групових категорій містян [8, URL: thietmar.narod.ru]. Таке порівняння сягає і в сферу антикріпосницьких рухів селянства.

Селянські рухи набували протесту масового характеру, дуже часто в формі ересей [25, с. 115–123]. У деяких випадках вони змикалися з виступами містян, як у Камбре [9, с. 90–115; 28, с. 116–128].

Л. Беркут, як і деякі інші медієвісти, вказує на причини селянського протесту: демографічний бум початку XI ст., брак вільних наділів, втрата особистої свободи, есхатологічні настрої [5, с. 98–109]. Масова міграція із села дала два могутніх потоки: хрестові походи та втечу до міста [19, URL: <http://militera.lib.ru/docs/da/zaborov>].

В останньому випадку вони набували, як про це вже вище йшлося, «нового амплуа», як ремісники, торговці, моряки тощо [40, с. 256–273].

Деякі селяни переселялися до міста за згодою або за наказом свого пана, який волів збирати з них чинш (нім. *Zins* – процент, податок, від лат. *census*). Проте було багато й сервів, які втекли від своїх феодалів і мали право їх повернути.

Звичаї та стереотипи соціальної поведінки селянської громади – марки, привнесені в місто селянами, як це зазначає Л. Беркут, – справили великий вплив на форми антисеньйоральної боротьби міського населення проти феодалів за своє самоврядування [6, с. 4–16; 5, с. 98–103].

У своїх наукових студіях Л. Беркут, спираючись на окремі висновки істориків Заходу (О. Т'єррі, М. Вебера, Г. Белова, А. Піренна, М. Блока), Росії (Стоклицька-Терешкович) та України (М. Ковалевський, І. Лучицький), а також головним чином на власний аналіз, зумів досить повно на історичному матеріалі Німеччини та Франції доби Середньовіччя відтворити картину співвідношення та співпраці (солідарності) різних соціальних прошарків міста в їх протистоянні міським сеньйорам – світським і церковним феодалам.

Він зазначає, що з початку свого існування місто однозначно перебувало в епіцентрі амбітних зазіхань різнорідних суспільних сил, виборюючи свої соціальні, політичні та юридичні права [6, с. 8–10; 3, с. 2–5].

Висновки. Комунальна боротьба тривала майже чотири століття. Активну роль у ній відігравали монархи, папи, світські та церковні князі. Вона була тісно пов'язана з іншими важливими соціальними конфліктами суспільства та політичними подіями. Кожне місто проходить свій тернистий шлях до «свободи» у власному варіанті, та його результати були досить різні залежно від могутності тих сеньйорів, які протистояли місту.

Л. Беркут доходить висновку, що все-таки нема рації стверджувати, що в XI–XIII ст. соціальна боротьба міст була спрямована проти основ феодалізму.

У цьому контексті він майже не вживає термін «антифеодальна боротьба», воліючи говорити про антисеньйоральний рух.

По суті, міста тоді тільки обстоювали для себе більш вигідні умови феодального строю зі своїми партнерами, особливо королівською владою. Протагоністами цієї історичної драми були: зацікавлений в отриманні феодальної ренти міський сеньйор, соціальний бунтар – міська громада і монарх – інституційований арбітр феодальної держави.

Соціальні аспекти цієї взаємодії вказаних трьох партнерів і одночасно антагоністів феодального суспільства український дослідник досить плідно простежує на матеріалі середньовіччя Франції та Німеччини.

Список літератури:

1. Барг М.А. Буржуазная историография о социальной структуре средневекового общества (генезис и социальная динамика средневековой знати). *Вопросы истории*. 1966. № 12. С. 82–99.
2. Барг М.А., Сказкин С.Д. История средневекового крестьянства и принципы ее разработки. *Вопросы истории*. 1967. № 4. URL: <http://Annales.info/sbo/contens/vi.htm#67-4>.
3. Беркут Л.М. Императорские привилегии и городские права XII в Германии. В., 1910(a). 14 с.
4. Беркут Л.М. Введение в историю Средних веков. В., 1911(b). 79 с.
5. Беркут Л.М. История немецких городов в Средние века. В., 1912(c). 186 с.
6. Беркут Л.М. Судьбы французских городов в средние века. В., 1912(d). 28 с.
7. Беркут Л.М. Устройство и управление городских общин в русском государстве преимущественно в эпоху империи. *Историко-юридический очерк*. В., 1912(e). 81 с.
8. Бессмертный Ю.Л. Изменение структуры межсеньориальных отношений в Восточной Франции XIII в. URL: thietmar.narod.ru (a).
9. Бессмертный Ю.Л. Северофранцузский серваж (к изучению общего и особенного в формах феодальной зависимости крестьян). *Средние века*. 1971. Вып. 33(b).
10. Блок М. Феодальное общество Москва, 2003. URL: twirpx.com/file.
11. Вебер М. Город. Москва, 2017. URL: [socioline.rusocioline.ru>book.veber-m-gorod](http://socioline.rusocioline.ru/book/veber-m-gorod).
12. Гизо Ф. История цивилизации во Франции. Москва, 1881. Т. 4. 322 с.
13. Гофф Ле. Ж. Рождение Европы. Москва, 2008. 400 с.
14. Гофф Ле Ж. Цивилизация средневекового Запада. Москва, 1992 (b). URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Goff/index.php.
15. Грамоты аббатства Сент-Антуан XIII–XVIII вв. Каталог. Ленинград, 1979. 84 с.
16. Гуревич А. Избранные труды. Проблемы генезиса феодализма в Западной Европе. Т. 1. URL: <https://www.studmed.ru/gurevich-a-izbrannye-trudy>.
17. Дживелегов А.К. Средневековые города в Западной Европе. Санкт-Петербург, 1902. 248 с.
18. Дюби Ж. Европа в Средние века. См., 1994. 312 с.
19. Заборов М.А. История крестовых походов в документах и материалах. Москва, 1977. URL: <http://militera.lib.ru/docs/da/zaborov>.
20. Забугина Е.И. Повседневная жизнь средневекового немецкого города в освящении С.П. Моравского. *Вестник ВГУ*. 2016. № 3. С. 55–59.
21. Завьялова И.В. Аграрные отношения во Франции XVI века в освещении французской буржуазной историографии : учебно-методическое пособие для студентов-заочников исторического факультета университета. Одесса, 1969(a). 58 с.
22. Завьялова И.В. Социально-экономическое развитие Лиона в XVI веке в освещении Р. Гаскона. *Средневековый город*. Саратов, 1981. Вып. 6(b). С. 169–171.
23. Золотая булла 1356. *Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран*. Москва, 1984. С. 413–428.
24. Иванов К.А. Средневековый город и его обитатели. Санкт-Петербург, 1900. URL: <http://adverbium.org>.
25. Керов В.Л. Восстание «пастушков» в южных Нидерландах и во Франции в 1251 г. *Вопросы истории*. 1956. № 6. С. 115–123.
26. Ковалевский М.М. Экономический рост Европы до возникновения капиталистического хозяйства. Москва, 1903. Т. 3. URL: <http://www.twirpx.com>.
27. Лучицкий И. Очерки по экономической истории Западной Европы. Киев, 1899. Ч. 2. 47 с.
28. Люблинская А.Д. Сельская община и город северной Франции XI–XIII вв. *Средние века*. 1974. Вып. 38. С. 116–128.
29. Немченко И.В. Язык Средневековья. Толковый словарь. Одесса, 2001. 279 с.
30. Неусыхин А.И. Возникновение зависимого крестьянства как класса раннефеодального общества в западной Европе VI–VIII вв. Москва, 1956. 420 с.
31. Пиренн А. Средневековые города Бельгии. Москва, 1937. 500 с.
32. Поло де Болье Мари-Анн. Средневековая Франция URL: <https://royallib.com>.
33. Толочко П.П. Древнерусский феодальный город. Киев, 1989. 256 с.
34. Тушина Г.М. Некоторые вопросы социальной структуры средневековых городов в современной французской историографии. Саратов, 1977. URL: <http://www.sgu.ru>.
35. Тьерри О. Городские коммуны во Франции в Средние века. Санкт-Петербург, 1901. 236 с.
36. Солодкова Л.И. Городская знать и феодальный сеньор в Кельне XII–XIII вв. *Нобили и партии средневекового общества*. Тюмень, 1997. URL: <https://www.sgu.ru/archive/old.sgu.ru/files/nodes/9644/05.pdf>.
37. Средневековый коммунизм как общественный феномен и историческая проблема. *Средние века*. 1993. Вып. 63. С. 5–32.

38. Становление и развитие раннеклассовых обществ. *Город и государство*. Ленинград, 1986. 336 с.
39. Стам С.М. Некоторые актуальные вопросы изучения истории средневекового города. *Средневековый город*. 1981. Вып. 6. С. 3–18.
40. Стам С.М. Складывание социальной структуры средневекового города (XI–XIII вв.). *Средние века*. 1971(а). Вып. 34. С. 256–273.
41. Стам С.М. Экономическое и социальное развитие раннего города. Саратов, 1969(б). URL: <http://bwbooks.net>.
42. Фюстель Де Куланж История общественного строя Древней Франции. Санкт-Петербург, 1907. Т. 3. 415 с.

Nalivaiko A.O. LEONID BERKUT'S URBAN STUDIES

Leonid Berkut (1879 – 1940) was a Ukrainian historian, a lecturer at Kyiv University, a professor, a researcher of the Western European Middle Ages and Western European history and in the questions of the methodology of history.

Medieval urbanism was one of the researcher's scientific directions. The scientist devoted several of his works to this topic: "History of German cities in the Middle Ages", "The fate of French cities in the Middle Ages", "Imperial privileges and urban rights of the XII century in Germany".

In these works L. Berkut considered issues – the phenomenon of the beginning of a medieval city and its relationship with the feudal nobility and royal power, the internal structure of the municipal organization, communal movement and the city law.

This article was shown the Professor L. Berkut scientific vision on the historical process of the origin and evolution of the medieval city, the formation of relations among the townspeople and the legal norms of the feudal state, the prerequisites and the beginning of the communal movement in the cities of Western Europe.

The extensive use of sources and the certain achievements of Western and the native historiography allowed the Ukrainian scientist to analyze the characteristic features and the features of the development of a Western European city, found out the reasons for its rapid development, the formation of privileges and the law of the medieval cities in France and Germany, the beginning of the workshops and other communities of the city, the role of the burghers as an estate and its place in the system of estate institutions of the state, the peculiarities of interaction with the structures of royal power.

In his analysis, L. Berkut was able to show that craft and trade, wage labor, and other types of labor were limited by various kinds of feudal-corporate restrictions and conditions in the medieval city. The nature of the property in the city was close to the property relations that existed in the village. The property in the city, as the Ukrainian scientist demonstrated very clearly, was not the ownership of the townspeople in the capitalist sense of the word.

The corporate restrictions, the class inequality of the citizens, the dictates of the feudal administration, the customs and fiscal system of the state – all these complicates the development of the city. However, as the Ukrainian urbanist shows in his studios, that there was progress in this area, although in vague form.

Quite clearly, he traced it on the material of the history of the communal movement in Germany and France. This movement marked the end of the important period in the formation of the medieval city, the stage of maturity of medieval civilization.

Analyzing L. Berkut works in this article we came to the following conclusions:

The communal struggle continued for almost four centuries. Monarchs, popes, secular and church princes played an active role in it. It was closely associated with other important social conflicts in the society and political events. Each city passes its own thorny path to "freedom" in its own version and the results of this way were very different, depending on the power of those lords who opposed the city.

Key words: *L. Berkut, medieval city, commune, anti-seigneur movement, city government, corporatism.*